
کتابنامه منابع شرح حال علامه مجلسی

قدردانی و تجلیل از بزرگان علم و فرهنگ و ادب و دانشمندان و خدمتگزاران و سالکان و عارفان یک ملت - که هر کدام به نوعی منشأ خدمات ارزنده و موجب پیشرفت ملت خود شده اند - یکی از سنتهای دیرینه و زنده در میان ملت‌های متمدن و پیشرفته جهان است و جای خوشبختی است که این روش شایسته در محافل علمی جهان نیز راه پیدا کرده و سابرگزاری سالگرد تولد و وفات ویا برپایی هزاره ها و کنفرانسها و... از شخصیت‌های علمی که بعضاً از مرزها و حدود ملی خود پا فراتر نهاده و شخصیتی بین المللی و جهانی پیدا کرده اند قدردانی می کنند تا بدین ترتیب ملت‌ها را در مقابل خدمات و آثار مفید و سازنده آنان به ادای احترام وادارند. جوامعی که در بزرگداشت شخصیت‌های ارزنده خود حرکتی از خود نشان نمی دهند از جوامع مرده عالم به حساب می آیند.

برپایی چنین مجالس و محافلی علاوه بر ادای دین نسبت به حق عظیمی که آن بزرگان به فرهنگ و نسل امروز دارند، گاهی ابعاد علمی و فرهنگی و اجتماعی به خود گرفته و گاهی حتی شخصیت دانشمندان گمنامی را که بر اثر حجاب معاصرت و یا به عللی دیگر در زمان حیات خود روشن نگردیده و از خاطره ها محو شده اند روشن می سازند. توجه نسل امروزی و نسلهای آینده و جویندگان راه حق و حقیقت را به شناخت آثار و افکار و خصوصیات اخلاقی و رمز و راز موفقیتشان معطوف می دارد. این وظیفه ماست تا از علما و دانشمندان اسلامی خود که با برخورداری از اقیانوس بی کران و پرفیض قرآن و اسلام و الهام گیری از ائمه طاهرين - صلوات الله عليهم اجمعين - جامعه اسلامی را روح داده و راه و رسم فراگیر و سالم ترقی و تعالی را به انسانها نشان می دهند تجلیل کنیم، این بزرگداشت، احترام از عالمان و اسلام و امری لازم و ضروری است. اینجانب به نیت و فراهم آوردن «منابع و مآخذ شرح حال علامه بزرگوار» پرداختم تا راه برای کسانی که می خواهند درباره این عالم بزرگ جهان اسلام تحقیق کنند هموار گردد.

در اینجا تذکار این مطلب لازم است که علامه مجلسی برخلاف آنچه برخی پنداشته اند تنها یک محدث نیست بلکه ادیب و فقیهی بلند آوازه نیز هست. برای نمونه نظراتی که مرحوم صاحب جواهر در «تحدید دلیل» از ایشان بیان می کند و یا تحقیقاتی که در صلاة مسافر دارد و... نشان دهنده بُعد فقهی این فقیه گرانقدر است. «بیان» های ایشان که در ذیل پاره ای از احادیث آورده اگر جمع آوری شود مجلسی را به عنوان محقق بی نظیر معرفی خواهد کرد.

علامه مجلسی و «بحار الأنوار»

آقای محمد صادق نجمی در این باره می نویسد:

در مورد این ابر مرد علم و تحقیق می توان در دو بعد مختلف علمی به صورت محدثی عالیقدر و یادر قیافه محقق بی نظیر سخن گفت:

۱- مجلسی محدث

مرحوم علامه مجلسی علاوه بر اینکه کتابها

.....

۱- جواهر الکلام، ج ۷، ص ۲۱۹.

۲- بحار الأنوار، ج ۶۸، باب صلات مسافر.

مجله نور علم، دوره چهارم، شماره سوم

و منابع فراوانی را که در معرض تلف قرار داشت نجات داد، اخبار واحادیث مشتت را درزمینه های مختلف جمع آوری و هریک از آنها را به طور منظم و به تناسب موضوعات نقل نموده است ولی نکته مهم و قابل توجه این است که در نقل این اخبار وظیفه یک محدث واقعی را که عبارت از نقل تمام اخبار واحادیث در هر موضوع و با هر متن و سند است ایفا نموده است و تشخیص سلیم از سقیم و تحقیق در صحیح و غیر صحیح را بر خود خوانندگان محقق محول فرموده است و هیچ گاه بر اساس عقیده و تشخیص خود حرکت ننموده که روایتی چون به عقیده او صحیح و معتبر بوده نقل و روایت دیگر را که به تشخیص او ضعیف و بی اعتبار بوده کنار بگذارد و نتیجه این عمل طرح اخبار فراوانی است که ممکن است احیاناً به واقع نزدیکتر و در میان آنچه او نقل نموده است متعارض و خلاف واقع باشد و در نهایت همان اشکالی که نسبت به مؤلفین صحاح سته و سایر جوامع حدیثی مطرح است، برای این محدث بزرگوار نیز وارد گردد. زیرا این مؤلفان در مجموعه های حدیثی خود آنچه از نظرشان صحیح بوده نقل و آنچه خلاف

کتابنامه علامه مجلسی

رأی و نظرشان بوده یکجانبه حذف نموده اند و همین عمل موجب گردیده که علمای آینده در شناخت مبانی و اصول عقیدتی، تابع و مقلد آنان گردند مخصوصاً آنگاه که مجموعه ها و صحاح آنان در میان علما، رایج و مورد قبول و سایر کتابها مطعون و مردود واقع گردد. و لذا می بینیم بعضی از علمای اهل سنت، حدیث غدیر را که یکی از حدیثهای متواتر در میان شیعه و اهل سنت و از نظر تاریخی یکی از حوادث مهم دوران زندگی رسول خدا (ص) است به این دلیل که در صحاح ششگانه نقل نشده، به طور کلی انکار نموده و مردود دانسته اند^۳

نظر امام امت (ره) در مورد بحار الأنوار

مناسب است در اینجا برای توضیح بیشتر، توجه خواننده ارجمند را به مطلبی که بزرگ شخصیت علمی عرفانی جهان، رهبر فقید و بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران حضرت آیت الله العظمی امام خمینی - قدس الله نفسه الزکیده درباره بحار الأنوار فرموده است جلب نمایم:

.....

۳- مانند این تیمه در منهاج السنه، ج ۴، ص

۱۲

کتاب بحار الأنوار که تألیف عالم بزرگوار ومحدث عالیقدر محمدباقر مجلسی است مجموعه ای است از قریب چهارصد کتاب ورساله که درحقیقت یک کتابخانه کوچکی است که با یک اسم نامبرده می شود. صاحب این کتاب چون دیده کتابهای بسیاری از احادیث است که به واسطه کوچکی وگذشتن زمانها از دست می رود تمام آن کتابها را بدون آنکه التزام به صحت همه آنها داشته باشد دریک مجموعه به اسم بحار الأنوار فراهم کرده ونخواستہ کتاب عملی بنویسد یادستورات وقوانین اسلام را در آنجا جمع کند تا دراطراف آن بررسی کرده و درست را از غیردرست جدا کند، درحقیقت بحار خزانة همه اخباری است که به پیشوایان اسلام نسبت داده شده چه درست باشد یانادرست. در آن، کتابهایی هست که خود صاحب بحار آنها را درست نمی داند واو نخواسته کتاب عملی بنویسد تا کسی اشکال کند که چرا این کتابها را فراهم کردی پس نتوان هر خبری که دربحار هست به رخ دینداران کشید که آن خلاف عقل یا حس است چنانکه نتوان بی جهت اخبار آن را رد کرد که موافق سلیقه مانیست بلکه درهر روایتی باید بررسی شود، آنگاه

بامیزانهایی که علما در اصول تعیین کرده اند عملی بودن یانبودن آن را اعلان کرد. همانگونه که حضرت امام فرموده اند مرحوم مجلسی در بحار الأنوار در مقام نقل اخبار، نقش یک محدث را ایفا نموده است و بحار را به عنوان یک کتاب حدیثی عملی تألیف نکرده است ولذا می بینیم با وجود اصرار کتبی فراوانی که از سوی بعضی از شاگردان وهمکاران آن مرحوم شده است مبنی بر اینکه اخبار کتب اربعه را در بحار نقل نماید^۵ ولی علامه مجلسی از این کار خودداری کرده واز نقل احادیث کتب اربعه که جنبه عملی دارد امتناع ورزیده است.

ب - مجلسی محقق

این بود چهره مجلسی به عنوان یک محدث، اما سیمای او به عنوان یک محقق و در مقام کشف رموز و بیان

۴- کشف اسرار، ص ۳۱۹ - ۳۲۰.

۵- این نامه متعلق است به عالم جلیل القدر ودانشمند محقق میرزا عبدالله تبریزی اصفهانی معروف به افندی صاحب کتاب ریاض العلماء (ح ۱۰۶۷ - بین ۱۱۲۰ - ۱۱۳۰ ق) که متن آن را مرحوم مجلسی در خاتمه بحار جلد ۱۱۰ صفحه ۱۶۵ آورده است.

حقایق. او بحر مواجی است که بازورقهای عادی نتوان در آن سیر نمود و دریای متلاطمی است که آرامش و سکون در ساحل آن نیز به سادگی و برای همه امکان پذیر نیست.

باید با این چهره درخشان عالم اسلام، در کتاب مرآة العقول و در تحقیقات وی در سراسر کتاب بحار و سایر تألیفات آن مرحوم به طور اجمال آشنا گردید. آری باقیافه تحقیقی مجلسی آن وقت می توانستیم آشنا شویم که اجل او را مهلت می داد و همانگونه که وعده داده بود موفق به تألیف شرح مبسوط و تحقیقی بر کتاب بحار الانوار می گردید که متأسفانه رحلت آن شخصیت بزرگ، جامعه اسلامی را از نیل به چنین نعمت بی پایانی محروم ساخت.

نظریه های افراطی و تفریطی درباره بحار

از مطالب گذشته می توان چنین نتیجه گیری کرد که در مورد بحار الانوار و شخصیت مؤلف این کتاب دو گروه در اشتباهند و در عین بی اطلاعی و نا آگاهی در دو قطب افراط و تفریط قرار دارند:

گروه اول: کسانی که خبرویت در متون احادیث و شناخت در

کتابنامه علامه مجلسی

رجال و اسناد ندارند و از تشخیص قوت و ضعف و از درک تناقض موجود در روایات عاجزند و لذا با مشاهده یک حدیث در بحار که بانظر آنان تطبیق و هدفشان را تأمین می کند به آن استناد نموده و مبادرت به نقل شفاهی و اقدام به درج آن در کتاب و نوشته خود می نمایند و در واقع اعتبار هر روایتی را نه بامتن و سند آن بلکه به اعتبار مؤلف کتاب ارزیابی می کنند و با توجه به مطالب گذشته خطر چنین بهره برداری، واضح و معلوم است.

گروه دوم: افرادی هستند افراطی و در عین حال از مسائل علمی و چه بسا از الفبای علوم اسلامی بیگانه اند گاهی حتی از شاگردان مکتب استشرق و از تربیت شدگان دشمنان دیرینه اسلام و قرآن هستند ولی دارای قیافه روشنفکرانه و یا به علل سیاسی متخصص در شناخت اسلام معرفی گردیده اند، بحار الانوار و مؤلف آن را در اثر نقل حدیثهای ضعیف و متناقض مورد طعن قرار داده و احیاناً این موضوع را بر ضعف و عدم تحقیق و یا عدم تورع علامه مجلسی حمل می نمایند. گرچه پاسخ این افراد نیز از مطالب گذشته روشن گردید اما برای توضیح بیشتر می گویم:

اگر این افراد روشنفکر و متخصص به تناقض دو روایت پی برده اند و یا ضعف روایتی را کشف و روایتی را قوی و قابل اعتماد و یا مردود و بی اعتبار تشخیص داده اند خود این کشف حقیقت نه در اثر تلاش و تحقیق آنان بلکه در اثر وجود بحار الأنوار و از برکات این کتاب بزرگ و در سایه نقش مهمی است که مجلسی (ره) به عنوان یک محدث ایفا نموده است که اگر علامه مجلسی همه روایات در یک موضوع را نقل نمی نمود این خواننده چگونه می توانست با مشاهده یکی دو روایت در یک کتاب، به وجود روایت دیگر که با آنها تناقض مفهومی دارد پی ببرد و اگر مجلسی بزرگ همه روایات را که در زمینه خاص با اسناد مختلف نقل گردیده است در کنار هم قرار نمی داد آن خواننده چگونه می توانست قوت حدیثی و ضعف حدیث دیگر را کشف کند.

خلاصه اینکه خواننده بحار الأنوار آنجا که علامه مجلسی را در قیافه یک محقق می بیند مسئله تا حدی سهل و بهره برداری از کتاب او آسان است زیرا او با تحقیقی که علامه مجلسی از متن و سند و از معنی و مفهوم یک روایت ارائه نموده در محدوده معلومات خود آگاهی پیدا

می کند ولی در آنجا که مجلسی را به عنوان یک محدث می بیند که تنها به نقل اخبار اکتفا نموده است باید از اظهار نظر خود دارای ورزیده و توضیح و بیان آن را به علما و دانشمندانی که در این فن تخصص دارند محول کند که پیمودن این راه برای متخصصین نیز کار نیست بس دشوار.

الف - کتابهایی که مستقلاً در شرح حال علامه مجلسی نوشته شده است *

* ۱- تذکره المجلسی (در سوانح احوال علامه مجلسی به زبان اردو)، مولوی محمد باقر صاحب مولوی، لاهور، ۱۳۲۹، ۱۷۶ ص.

* ۲- رساله درباره علامه مجلسی و مصنفاتش، میر محمد حسین خاتون آبادی.

* ۳- زندگینامه علامه مجلسی (شامل تاریخ علمی و اجتماعی اصفهان در قرن یازدهم هجری و خاندان شیخ الاسلامها و ائمه جمعه اصفهان، منتسبین به مجلسی و اساتید او)، سید مصلح الدین مهدوی، اصفهان، حسینیه عمادزاده، ۱۳۵۵-۱۳۶۰ ش، حقیر در تنظیم این فهرست از این اثر بسیار استفاده کرده است.

* منابعی که با علامت ستاره (*) مشخص شده است منابع درجه اول یا مهمتر می باشند.

مجله نور علم، دوره چهارم، شماره سوم

* ۴- سرگذشت مجلسی دوم، میرزا حیدر علی مجلسی فرزند ملاعزیزالله (م ۱۲۱۴)، ۲۰ص، فارسی، خطی، نسخه آن در ضمن مجموعه شماره ۲۶۱۱ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است و مطالب آن از متن و حاشیه امل الآمل جمع آوری شده است^۶

این کتاب در مکارم الآثار با نام «تذکره الأنساب» در انساب سلسله مجلسیه از اولاد ملا مقصود علی تا نائینی آمده است. در شرح حال علامه میرزا محمدعلی معلم حبیب آبادی، ضمن تألیفات او، حاشیه رساله «انساب مجلسی» تألیف میرزا حیدر علی مجلسی ذکر شده که احتمالاً حاشیه بر همین کتاب است^۷

* ۵- الفيض القدسی فی ترجمة العلامة المجلسی (عربی)، میرزا حسین نوری (صاحب مستدرک الوسائل). این کتاب که بهترین نوشته در این زمینه است در جلد ۱۰۲ بحار چاپ بیروت و در مقدمه بحار چاپ قدیم به طبع رسیده است. مؤلف در ۱۶ رمضان سال ۱۳۰۲ ق از تألیف آن فراغت یافته است.

* ۶- کارنامه علامه مجلسی (شرح فشرده پیرامون خدمات و تألیفات علامه مجلسی و تراوش وجودی او در حفظ

کتابنامه علامه مجلسی

آثارشیه)، عطائی خراسانی، مشهد، کتابفروشی اسلامی، ۲۳۹ ص.
۷- نورالقدسی (فارسی)، سید محمدعلی موسوی مبارکه ای (رک: الذریعه، ج ۲۴، ص ۳۷۴).

ب: کتابهای عربی که شرح حال یا یادی از علامه مجلسی در آن آمده است
* ۸- اجازات الحدیث التي كتبها شيخ المحدثين محیی معالم الدين المولى محمدباقر المجلسی الاصبهانی، سید احمد حسینی، قم، مکتبه آیه الله المرعشی ۱۴۱۰ق، ۳۱۰ + ۱۰۹ + ۳۱ ص.

در این کتاب مجموعه اجازاتی که علامه مجلسی به محدثان و عالمان داده است به ترتیب صاحبان اجازه تنظیم شده و شرح حال مختصری از آنان نیز آمده و در پایان، متن اجازه ها هم ذکر شده است.

۹- اجازات مستدرک بحار الأنوار، محمدبن رجب علی شریف عسکری تهرانی.

* ۱۰- الإجازة الكبيرة سيد عبد الله

۶- رک: ذریعه، ج ۴ ص ۵۷، معجم مؤلفی الشیعه، ص ۳۸۳.

۷- رک: زندگانی حضرت الله چهارسوقی، ص ۱۴۷، و مکارم الآثار، ج ۱، ص ۵ - ۶.

بن نورالدین بن سید نعمت اللہ محدث
جزائری، قم، انتشارات کتابخانہ حضرت
آیت اللہ مرعشی، با مقدمہ آیت اللہ
مرعشی نجفی و تحقیق
محمد سامی حائری و اشراف
دکتر محمود مرعشی. صفحات ۲۷ و ۳۳
و...

* ۱۱- امل الآمل، شیخ محمد بن
حسن حر عاملی، (م ۱۱۰۴ق)، تحقیق
سید احمد حسینی، قم، کتابخانہ حضرت
آیت اللہ مرعشی، ج ۲، ص ۲۴۸
(نویسنده بامجلسی معاصر است و مجلسی
شیخ اجازه اوست و کتاب در احوال
علمای جبل عامل و غیره است).

۱۲- الاعلام، خیرالدین زر کلی،
بیروت، دارالعلم للملایین، ۸ جلد، ج ۶،
ص ۲۷۳.

۱۳- اعلام المکاسب فی
الأشخاص والکتب، منصور لقانی، مرکز
النشر مکتب الاعلام الاسلامی، ص ۹۷.

* ۱۴- اعیان الشیعه، سید محسن
امین عاملی، ج ۹، ص ۱۸۲.

* ۱۵- انوار نعمانیه، سید نعمت اللہ
موسوی جزائری بن عبداللہ
(شاگرد علامه)، ج ۳، ص ۳۷۲.

۱۶- ایضاح الطریقه، سید محمود
دهسرخی، مجلّدات مختلف.

* ۱۷- بحار الانوار، عبدالرحیم
ربانی شیرازی، بیروت، موسسة الوفاء،
مقدمه = جلد صفر.

۱۸- بهجة الآمال فی شرح زیة
المقال، علی علیاری تبریزی (م ۱۳۲۷ق)
بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمد حسین
کوشان پور، ج ۶، ص ۶۰۶.

۱۹- التحقیق فی نفی التحریف
عن القرآن الشریف، سید علی حسینی
میلانی، قم، دارالقرآن الکریم، ۲۷ رجب
۱۴۱۰ ق، ص ۳۷۱.

۲۰- تعلیقة امل الآمل، میرزا
عبدالله افندی، تدوین و تحقیق سید احمد
حسینی، قم، کتابخانہ آیت اللہ مرعشی
نجفی، ص ۲۲۵، ۲۴۹.

* ۲۱- تلامذة العلامة المجلسی
والمجازون منه، جمع و تدوین سید احمد
حسینی، به اهتمام سید محمود مرعشی،
قم، کتابخانہ آیت اللہ مرعشی نجفی،
۱۴۱۰ ق، ۲۲۳ صفحہ، در این کتاب بالغ
بر ۲۱۱ نفر از شاگردان علامہ مجلسی
و کسانی که از او اجازه دارند نام برده
شده است.

* ۲۲- تنقیح المقال فی علم
الرجال، عبدالله مامقانی، نجف، مطبعة
مرتضویه، ج ۲، ص ۸۵.

* ۲۳- توضیح المقال، مولی علی
مجله نور علم، دوره چهارم، شماره سوم

کئی تهرانی.

* ۲۴- جامع الرواة، محمد بن علی اردبیلی (شاگرد علامه)، قم، مکتبه المصطفوی ج ۱، ص ۱؛ ج ۲، ص ۷۸ و ۵۴۹.

۲۵- دلیل القضاء الشرعی اصوله وفروعه، سید محمد صادق بحر العلوم، نجف، ج ۳، ص ۲۱۲.

۲۶- دلیل المنحطوطات، سید احمد حسینی، قم، المطبعة العلمیه، جزء اول، ص ۵۹.

۲۷- ذرایع البیان فی عوارض اللسان، شیخ محمد رضا طبسی نجفی، ص ۱۶۸.

۲۸- الذریعة الی تصانیف الشیعه، شیخ آقابزرگ تهرانی، مجلدات مختلف.

* ۲۹- روضات الجنات، میرزا محمد باقر خوانساری، قم، اسماعیلیان، ج ۲، ص ۲۸.

۳۰- الروضة البهیة، سید شفیق موسوی جابلقی بن علی اکبر، در اجازه به فرزندان سید علی اکبر و سید علی اصغر، تاریخ اجازه: ۱۲۸۸ ق، تهران، حدود ۱۲۸۰.

* ۳۱- ریاض العلماء و حیاض الفضلاء، میرزا عبدالله افندی اصفهانی، قم، انتشارات کتابخانه آیت الله مرعشی،

کتابنامه علامه مجلسی

۶ جلد، ج ۵، ص ۳۹.

آیت الله مرعشی نجفی شرح حال ایشان را تحت عنوان زهرالریاض نوشته اند که در مجلد اول کتاب به چاپ رسیده است.

مؤلف کمال استفاده را از محضر پربرکت علامه مجلسی برده و از او به نام «استاد استاد» یاد می کند. آقای محمد باقر ساعدی این کتاب را به فارسی ترجمه کرده و بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی آن را به چاپ رسانده است.

۳۲- سفینه البحار، حاج شیخ عباس محدث قمی، مؤسسه انتشارات فراهانی، ج ۱، ص ۱۶۹ (ذیل جلس). این کتاب ارزشمند را آقای محمد باقر ساعدی به فارسی ترجمه کرده و در مشهد به چاپ رسیده است.

۳۳- سلافة العصر، سید علیخان صدر مدنی شیرازی، ص ۴۸۵.

۳۴- الشیعة والرجعة، شیخ محمد رضا طبسی (م ۱۴۰۵ق)، نجف، المطبعة الحیدریة، دو جلد، ج ۲، ص ۲۶۰.

این کتاب به فارسی تحت عنوان «ستاره درخشان» توسط حجت الاسلام میرشاه ولد ترجمه و چاپ شده است.

رک: نگرشی کوتاه بر زندگی

پر بار عالم ربانی فقیه بزرگوار طبسی، ص ۵۱.

* ۳۵- الفرائد الطریفه، فی شرح الصحیفه السجادیة علامه مجلسی، مقدمه، تحقیق سید مهدی رجائی، اصفهان، مکتبه العلامه المجلسی.

۳۶- الفهرس التمهیدی، ص ۴۴۶.

۳۷- قاموس الاعلام ترکی، شمس الدین سامی نیک (م ۱۳۲۲ق).

۳۸- کافی، نسخه خطی حوزه علمیه قائن (بخش ژهان قائن) متن دستخط اجازه مرحوم علامه مجلسی به امیر قوام الدین حسینی (م حدود ۱۱۵۰ ق) شاگرد مرحوم مجلسی (رک: فهرست نسخه های خطی حوزه علمیه قائن، سید محسن سعید زاده).

۳۹- کشف الأسرار فی شرح الاستبصار، سید نعمت الله جزائری، تحقیق وتعلیق سید طیب موسوی جزائری، قم دارالکتاب، ص ۴۹.

۴۰- کشف الحجب والأستار، سید اعجاز حسین نیشابوری کتوری، قم، کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۰۹ ق، بسیاری از صفحات.

۴۱- الکنی والألقاب، محدث

قمی، تهران، مکتبه الصدر، ۳ جلد، ج ۳، ص ۱۴۷.

* ۴۲- لب الألقاب، ملا حبیب الله کاشانی بن علما مدد (م ۱۳۴۰ق)، مطبوع، در بیان المفاخر، ج ۱، ص ۳۳ در باره او نوشته: عالم فاضل فقیه زاهد صاحب تألیفات کثیره قریب یکصد و چهل مجلد کتاب و رساله.

* ۴۳- لؤلؤة البحرين فی الاجازات وتراجم رجال الحدیث، شیخ یوسف بحرانی، قم، آل البيت، ص ۵۵.

۴۴- مجمع الفوائد وملتی الشوارد، سید عزیز الله حسینی کاشانی مشهور به امامت، قم، علمیه، ۱۳۹۹ق، ص ۱۴۱.

* ۴۵- مرآت الأحوال، احمد بن آقا محمد علی بن آقا باقر بهبهانی، خطی.

* ۴۶- مستدرک بحار الأنوار.

۴۷- مستدرک سفینه البحار، شیخ علی نمازی شاهرودی، قسم الدراسات الاسلامیه فی مؤسسه البعثه تهران، ۹ ج، جلد ۲، ص ۷۹.

* ۴۸- مستدرک الوسائل، محدث نوری، قم، اسماعیلیان و تهران، المکتبه الاسلامیه، ج ۳، ص ۴۰۸ و بعض صفحات دیگر ومقدمه چاپ جدید آل البيت، ص ۳۲، به قلم سید جواد

مجله نور علم، دوره چهارم، شماره سوم

من تاریخ البشر، شیخ محمد حسین اعلمی
حائری، ج ۲۶، ص ۸۳.

۵۹- ملاذالآخیار فی فهم تہذیب
الأخبار، ملا محمد باقر مجلسی، تحقیق
سید مہدی رجائی، قم، کتابخانہ آیت اللہ
مرعشی نجفی ج ۱، ص ۲۷، ایضاً نظم
اللائی معروف بہ سئوال و جواب، تألیف
علامہ مجلسی، گرد آورنده
سید محمد بن حسینی لاهیجانی، تحقیق
سید مہدی رجائی، مقدمہ و نیز مقدمہ
اعتقادات مجلسی، نوشته سید مہدی
رجائی.

۶۰- مناقب الفضلاء،
میر محمد حسین خاتون آبادی، اجازہ
روایی است کہ جہت شیخ زین الدین بن
عین علی خوانساری اصفہانی نوشته شدہ
است، مخطوط.

۶۱- المنجد، لوئیس معلوف، ص
۶۳۵.

۶۲- نخبة المقال، سید حسین بن
سید رضا حسینی بروجردی، ارجوزہ ای
است در رجال، رجال، مطبوع. و نیز
مستطرفات در کئی والقاب از ہمو.

۶۳- ہدیة العارفين، اسماعیل
پاشا بغدادی، دانشمند محترم سید مصلح
الدین مہدوی می نویسد: کتاب نامبرده
دارای اشتباہات تاریخی و رجالی زیادی

۱۵۵

شہرستانی.

۴۹- المشیخة او الأسناد المصنفی
الی آل المصطفی، شیخ آقا بزرگ تہرانی
ص ۳۹.

۵۰- مصابیح الأنوار (فہرس
جميع مجلدات البحار)، محمد بن رجب
علی شریف عسکری تہرانی.

۵۱- مصنفی المقال فی مصنفی
علم الرجال، شیخ آقا بزرگ تہرانی،
چاپخانہ دولتی ایران، ص ۹۴.

۵۲- معجم أعلام الشيعة،
سید عباس کاشانی، خطی.

۵۳- معجم المطبوعات العربية
والمعربة، یوسف الیان سرکیس، قم،
کتابخانہ آیت اللہ مرعشی، ج ۲، ص
۱۶۳۹.

۵۴- معجم مؤلفی الشيعة، علی
فاضل قائینی، وزارت ارشاد اسلامی،
۱۴۰۵، ص ۳۸۳، ۳۸۴.

۵۵- معجم المؤلفين، عمر
رضا کحالیہ دار احیاء التراث العربی، ۱۵
جلد، ج ۹، ص ۹۱.

۵۶- مفاتیح ابواب کتب البحار،
محمد جواد بن ابوالقاسم اصفہانی.

۵۷- مقابیس، شیخ اسد اللہ
کاظمینی، مطبوع.

۵۸- مقتبس الاثر ومجدد مادثر

کتابنامہ علامہ مجلسی

است، منشورات مکتبۃ المتنی، بغداد، ۲
ج، ۲، ص ۳۰۶.

ج - کتابهای فارسی که یاد
کرد یا شرح حال علامه مجلسی در
آن آمده است

۶۴- آثار ملی اصفهان، ابوالقاسم
رفیعی مهرآبادی، انجمن ملی ایران.

۶۵- آشنایی با حوزه های علمیه
شیعه در طول تاریخ، سیدحجت موحد
ابطحی، حوزه علمیه اصفهان، ج ۱، ص
۳۷۹ و ۴۲۹.

۶۶- ادبیات فارسی بر مبنای
تألیف استوری، مترجمان، یحیی
آرین پور، سیروس ایزدی، کریم کشاورز،
تحریر احمد منزوی، مؤسسه مطالعات
وتحقیقات فرهنگی، بخش دوم، ص
۸۳۲.

۶۷- اصفهان، حاج میرسید
علی جناب اصفهانی، خطی.

۶۸- اصول کافی، ثقة الاسلام
کلینی، ترجمه محمدباقر کمره ای،
مقدمه، ج ۴.

۶۹- اوراق پراکنده با فرائد
وفوائد گوناگون، کیوان سمیعی، تهران،
کتابفروشی زوار، ص ۲۶۰.

۷۰- بررسی جوانان در باره

مسائل اسلامی، گردآورنده کتابخانه
مدرسه چهل ستون تهران، مقاله آقای
قاسم محمدی تحت عنوان «علامه
مجلسی»، ص ۲۹.

۷۱- برهان روشن، میرزا مهدی
بروجردی، انتشارات مصطفوی، ص ۲۰.

۷۲- پاسخ به پرسشهای دینی،
سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم،
۱۳۶۳.

این کتاب در پاسخ به کسانی
است که برخی از روایات بحار الأنوار را
به باد انتقاد گرفته اند و در واقع خلاصه
بیاناتی از حضرت امام خمینی (ره) با
اضافات از نویسنده در این باره است.

۷۳- پاسداران دین، سیدمحمد
لطیف سجادی (آل علی).

۷۴- تاریخ اصفهان، میرزا حسن
خان شیخ جابری انصاری اصفهانی (م
۱۳۷۵ق).

۷۵- تاریخ اصفهان و ری، میرزا
حسن خان شیخ جابری انصاری اصفهانی،
به چاپ رسیده است.

۷۶- تاریخ برگزیدگان مشاهیر
ایران و عرب، امیر مسعود سپهر م، ص
۳۸.

* ۷۷- تاریخ قم، محمدحسین
ناصر الشریعه، بامقدمه و تعلیقات
مجله نور علم، دوره چهارم، شماره سوم

واضافات آقای علی دوانی، قم، دارالفکر
ص ۲۰۷، پاورقی.

۷۸- تاریخ کامل ایران از تأسیس
سلسله ماد تا انقراض قاجاریه، عبدالله
رازی، مصحح کاظم کاظم زاده
ایران شهر، اقبال، تهران، ۱۳۶۷، ص ۴۶۹.

۷۹- تاریخ نهضت‌های فکری
ایرانیان از آغاز قرن دهم تا پایان قرن
دوازدهم، عبدالرفیع حقیقت (رفیع)
ازدشتکی تانراقی، بخش یکم، ص ۶۴۸.

۸۰- تذکرة الأحوال، شیخ
محمدعلی زاهدی اصفهانی (حزین).

۸۱- تذکره باقریه، محمد باقر
ساعدی خراسانی، خطی^۸

۸۲- تذکرة القبور،
ملا عبدالکریم گزی برخواری اصفهانی (م)
۱۳۴۱ق)، ص ۱۷۰، ص ۷۲ و ۷۷.

۸۳- تذکرة القبور یا دانشمندان
ویزرگان اصفهان، سید مصحح الدین
مهدوی اصفهانی، اصفهان، کتابفروشی
ثقفی، شامل شرح حال حدود دوهزار
نفر، ۱۳۴۸ ش، ص ۱۶۲.

۸۴- ترجمه روایات الجنات،
ترجمه محمد باقر ساعدی، ج ۲، ص
۲۶۰.

۸۵- حدائق المقرئین،
امیر محمد صالح بن امیر عبدالباقی خاتون

کتابنامه علامه مجلسی

آبادی (داماد مجلسی) خطی.

۸۶- حقیقة العرفان،
سید ابوالفضل رضوی قمی (برقمی)، ص
۲۵۵، بحثی تحت عنوان ادوارد براون
انگلیسی و جسارت او به علامه مجلسی.

۸۷- خداندان پیغمبر، شیخ
حسین جلالی شاهرودی.

۸۸- خدمات متقابل اسلام
و ایران، شهیا مرتضی مطهری، تهران، دفتر
نشر فرهنگ اسلامی، ج ۲، ص ۴۹۶.

استاد شهید دربخشی از کتاب، در باره
بحار الانوار مرحوم مجلسی می‌نویسد: این
کتاب جامعترین کتب حدیث است، آنچه
در سایر کتب حدیث به طور متفرق
موجود بوده در این کتاب یکجا جمع
آمده است. هدف مؤلف بیشتر جلوگیری
از ازبین رفتن کتب حدیث بوده است،
ولهذا صحیح و سقیم یکجا ذکر شده است.

۸۹- خلاصه مطالبی از دین
اسلام، محمد باقر نجفی یزدی.

جلد پنجم این کتاب خلاصه
و مختصری است از کتاب عین الحیة
مجلسی و در ص ۵۵۴ همان جلد شرح
حال مجلسی را آورده است.

.....

۸- رک: زندگینامه علامه مجلسی، ج ۱،
ص ۶۹.

- ۹۰- دائرة المعارف اسلامی،
محمدرسول فرهنگ خواه.
- ۹۱- دائرة المعارف تشیع، زیر
نظر احمد صدر حاج سیدجوادی،
کامران فانی، بهاءالدین خرمشاهی، بنیاد
اسلامی طاهر، ج ۱، ص ۴۷ و...
- ۹۲- دایرة المعارف رجال،
عمادالدین حسین عمادزاده اصفهانی،
خطی.
- ۹۳- دانشمندان اصفهان، جلال
الدین همائی، خطی.
- ۹۴- دانشمندان و بزرگان
اصفهان، سیدمصلح الدین مهدوی، به
چاپ رسیده است.
- ۹۵- دانشوران اصفهان،
سیدمحمدعلی صفائی موسوی.
- ۹۶- دفاع از اسلام و روحانیت،
محمدعلی انصاری قمی، قم، چاپخانه
فیض، ج ۲، ص ۱۷۸ و صفحات دیگر.
- ۹۷- دین و مذهب در عصر
صفوی، مریم میراحمدی، تهران،
امیرکبیر، ص ۷۳-۷۴.
- ۹۸- راهنمای سخن و سخنوری،
شیخ مهدی مازندرانی حائری، تهران،
مرکز انتشارات علمی، ص ۸۵.
- ۹۹- رجال اصفهان یا حواشی
تذکرة القبور، سیدمصلح الدین مهدوی،
- ۱۳۲۸ش، شامل شرح حال حدود هفتصد
نفر. نویسنده دانشمند این اثر،
آثارپرازشی درزمینه تراجم، خاصه
بزرگان و سخن سرایان اصفهان دارد که
بسیاری از آنها به چاپ رسیده است.
حقیر شرح حال ایشان را در «تراجم
نگاران» آورده است.
- ۱۰۰- روضة الصفای ناصری
(متمم روضة الصفای میرخواند)،
رضاقلیخان هدایت (م ۱۲۸۸ق) تهران،
۱۲۷۱ق، ۳ جلد است که با مجلدات روضة
الصفاه ده جلد می شود و مرحوم معلم حبیب
آبادی در مکارم الآثار مؤلف را ستوده
است^۱
- ۱۰۱- ریاض السیاحة، زین
العابدین شیروانی، تصحیح و مقابله و مقدمه
اصغرحامد (ربانی)، تهران، کتابفروشی
سعدی، ص ۶۱۶
- ۱۰۲- ریحانة الأدب، میرزا
محمدعلی مدرس تبریزی، تهران
کتابفروشی خیام، ۸ ج، ج ۵، ص ۱۹۱.
- ۱۰۳- سنن النبی (ص)، علامه
سیدمحمدحسین طباطبائی، ترجمه
.....
- ۱- رک: مکارم الآثار، ج ۲، ص
۵۴۱؛ ادبیات فارسی بر مبنای تألیف
استوری، ج ۲، ص ۶۸۳.

- محمد هادی فقهی، تحت عنوان شرح حال مختصر چند نفر از محدثین و دانشمندان اسلامی، ص ۳۰.
- ۱۰۴- سیمای عباد الرحمن در قرآن، علی کریمی جهرمی، قم، دارالقرآن الکریم، چاپ اول، ۱۴۱۱ق، ص ۱۷۷ و ۱۸۱.
- ۱۰۵- سیمای فرزندگان، رضا مختاری، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ش، ج ۳، ص ۲۷۳، و ۴۷۳ و ۴۷۴.
- ۱۰۶- سیر حدیث در اسلام، سید احمد میرخانی، چ دوم، تهران، گنجینه، ۱۳۶۱، ص ۸۵، پاورقی از علی دوانی.
- ۱۰۷- شمس التواریخ، اسدالله گلپایگانی (ایزد گشسب) مؤلف نورالابصار، مطبوع.
- ۱۰۸- شیخ آقا بزرگ تهرانی، محمد رضا حکیمی، چ دوم، تهران، انتشارات فجر، ص ۱۱۹ - ۱۲۴.
- ۱۰۹- شیعه می‌رسد، سید علی اکبر موسوی محب‌الاسلام بن علیرضا (صاحب اقوال الأئمه) جلد دوم، ص ۶۴ - ۶۷.
- ۱۱۰- طرائق الحقایق، معصومعلیشاه (معصوم نایب الصدر شیرازی) فرزند رحمتعلیشاه، مطبوع، ص کتابخانه علامه مجلسی
- ۱۴۴.
- ۱۱۱- علماء معاصرین، ملاعلی واعظ خیابانی تبریزی، تهران، مطبعه اسلامیة ضمن شرح حال آقا میرزا محمد تهرانی عسکری، ۴۵۰ص، ص ۱۷۷ به بعد.
- ۱۱۲- علمای بزرگ شیعه از کلینی تا خمینی، م. جرفادقانی، قم، انتشارات معارف اسلامی، ص ۱۶۷ - ۱۶۹.
- ۱۱۳- فردوس التواریخ، نوروز علی بسطامی بن حاج محمد باقر، باب دوم، نهمین مجلد.
- ۱۱۴- فرهنگ فارسی، محمد معین، تهران، امیرکبیر، ج ۶، ص ۱۹۰۴.
- * ۱۱۵- فهرست تألیفات مجلسی، فهرستنامه کتابشناسی‌های ایران، ۱۳۴۲ش، ص ۱۶۰. ۳
- ۱۱۶- فهرست کتب خطی کتابخانه حضرت شاهچراغ (ع)، علی نفی بهروزی، ج ۱، ص ۱۹۹، پاورقی.
- ۱۱۷- فهرست کتب خطی
-
- ۱۰- رک: نگرشی جامع بر جهان کتابشناسی‌های ایران، غلامحسین تسیحی، ص ۱۹۸.

کتابخانه ملی فارس، علی نقی بهروزی -
محمدصادق فقری، انتشارات انجمن
کتابخانه های علوم شیراز، ج ۱، ص ۸۴،
پاورقی.

* ۱۱۸- فهرست مؤلفات علامه
مجلسی، در ضمن ش ۱۵۵۸ فهرست
نسخه های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم.
تألیف آقای رضا استادی، ص ۱۱۳
معرفی شده است. در فهرست نسخه های
خطی فارسی، ص ۴۰۸۱-۴۰۸۲ سه
«فهرست مصنفات مجلسی» نگاشته سه
نفر، یاد شده است: ۱- محمدحسین خاتون
آبادی هزاره مجلسی ۲- محمدنصیر
برادرزاده مجلسی ۳- محمد مدعونه علی
حسینی. ونیز بنگرید به ذریعه ج ۱۶ ص
۲۸۰ که در آنجا به نقل از «روضات»،
شماره یکم این رديف را
نگاشته اماد مجلسی، یعنی محمد صالح
خاتون آبادی می داند، نه فرزندش.
۱۱۹- فهرست مؤلفین کتب چاپی
فارسی، خانبابا مشار، تهران، ۴۲-
۱۳۴۷ش، ۲ ج.

۱۲۰- قصص خاقانی، ولی قلی
خان شاطرین داود قلی هروی، خطی.

۱۲۱- قصص العلماء، میرزا
محمد تنکابنی، انتشارات علمیة اسلامیه،
ص ۲۰۴

۱۶۰

۱۲۲- کشف الأسرار، امام
خمینی (قدس سره)، ص ۳۱۹.

۱۲۳- کشف الخبیه عن مقبره
الزینبیه، میرزا محمدعلی معلّم حبیب
آبادی (صاحب مکارم الآثار)،
در تحقیق مقبره زینبیه معروف در قره
ارزنان اصفهان ومختصری از احوال
چند نفر از علما، اصفهان، ۱۳۵۲ق،
ص ۱۴۴.

۱۲۴- کشکول امامت،
سیدعزیزالله حسینی کاشانی، قم،
انتشارات بصیرتی، ج ۲، ص ۶۸ و
۶۹-۷۲.

۱۲۵- کشکول سیاح،
احمد سیاح، تهران کتابفروشی اسلام، ج
۳.

۱۲۶- گلزار حجت بلاغی،
سیدعبد الحجة بلاغی نائینی بن
سیدحسن، به چاپ رسیده است.

۱۲۷- گنجینه آثار تاریخی
اصفهان، لطف الله هنرفر، اصفهان،
کتابفروشی ثقی، ص ۱۵۸.

۱۲۸- لغتنامه دهخدا، علی اکبر
دهخدا.

۱۲۹- مجموعه مقالات هشتمین
کنگره تحقیقات ایرانی، مقاله مستشرقان
وعلامه مجلسی، تدین نجف آبادی،
مجله نور علم، دوره چهارم، شماره سوم

- دفتر سوم ص ۵۶۰-۵۷۰.
- ۱۳۰- مردان علم در میدان عمل، سید نعمت‌الله حسینی، قم، ۱۳۶۷ دفتر انتشارات اسلامی، ۵۲۵ صفحه، ص ۱۱۶-۱۲۰.
- ۱۳۱- مشاهیر جهان، عبدالحسین سعیدیان، انتشارات علم وزندگی، ص ۲۵۸.
- * ۱۳۲- مشاهیر دانشمندان اسلام (ترجمه الکنی والألقاب)، محدث قمی، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، ج ۴، ۱۷۷.
- ۱۳۳- مقدمه ای برفقه شیعه، حسین مدرسی طباطبائی، ترجمه محمد آصف فکرت، ص ۲۳۷ و ۳۸۴.
- * ۱۳۴- مکارم الأثار، میرزا محمدعلی معلم حبیب آبادی (م ۱۳۹۶ق)، اصفهان، انتشارات کمال در احوال رجال دو قرن ۱۳ و ۱۴ق است (از ۱۹۳ق به بعد) ج ۲، ص ۵۲۹.
- ۱۳۵- معارف و معارف، سید مصطفی حسینی دشتی، انتشارات اسماعیلیان، ۵ ج، جلد ۵، ص ۱۹۸۷.
- ۱۳۶- مهر تابان، ص ۳۵-۳۹.
- ۱۳۷- منتخب التواریخ، ملا محمد هاشم خراسانی، انتشارات علمیه، ص ۷۷ و ۷۵۱.
- ۱۳۸- مواد التواریخ، حسین نخجوانی، ص ۲.
- ۱۳۹- مؤلفین کتب چاپی عربی، خانبابا مشار.
- * ۱۴۰- مهدی موعود، علی دوانی، ترجمه جلد سیزدهم بحار الأنوار مجلسی، مقدمه و نیز داستانهای ما، علی دوانی، ج ۳.
- ۱۴۱- نابغه فقه و حدیث، سید محمد جزائری، اصفهان، حسینیه عمادزاده.
- ۱۴۲- نجوم السماء، ص ۱۶۰.
- ۱۴۳- نقش روحانیت در اسلام و اجتماع، سید علی مقدم قوچانی، تهران، انتشارات مسجد علوی صد دستگاہ، ۱۳۵۸ش، ص ۱۷۸.
- ۱۴۴- نگرشی کوتاه بر سیر تحول قرآن و حدیث، علی فاضل قائینی و عبدالرحمن انصاری، ص ۱۰۰.
- ۱۴۵- وحید بهبهانی، علی دوانی، تهران، امیر کبیر، ص ۹۹.
- در این کتاب گستاخی ادوارد براون انگلیسی نسبت به علامه مجلسی مورد بحث قرار گرفته است.
- ۱۴۶- وصیت نامه علامه مجلسی، معرفی شده در فهرست نسخه های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم، رضا استادی، ص ۱۶۱
- کتابنامه علامه مجلسی

۱۱۳، شماره ۱۵۶۷، برخی دیگر از آثار علامه نیز در این فهرست معرفی شده است.

۱۴۷- وصیت نامه مجلسی، محمد مشکاة بیرجندی^{۱۱}.

۱۴۸- وفيات العلماء یا دانشمندان اسلامی، از حسین جلالی شاهرودی، ص ۱۱۲-۱۳۲.

نگارنده این مقال اشتباهات این کتاب را تصحیح و بر آن تعلیقاتی افزوده است.

۱۴۹- وقایع السنین والاعوام، میر عبدالحسین خاتون آبادی (م ۱۱۰۵ق)، ص ۵۰۸.

۱۵۰- الوقایع والحوادث، محمدباقر ملبویی، ج ۱.

۱۵۱- هدیه الاحباب، حاج شیخ عباس قمی، تهران، امیر کبیر، ص ۲۵۰؛ در این کتاب می‌خوانیم که ترویج علامه مجلسی از مذهب به جایی رسیده که عبدالمعزیز ناصبی دهلوی (مؤلف کتاب تحفه اثنی عشری) گفته که اگر دین شیعه را به دین مجلسی بنامند هر آینه سزاوار خواهد بود زیرا که این دین به دست او رونق یافته است.

۱۵۲- هدیه المحدثین، شیخ علی اکبر کرمانی مشهدی معروف به مروج،

۱۶۲

مطبوع.

۱۵۳- هزاره شیخ طوسی، علی دوانی، تهران، امیر کبیر، ص ۳۹۷.

۱۵۴- یک مناظره علمی «در پاسخ علامه قاضی خضری»، شیخ محمد صادق نجمی، نشر پارسا، ص ۱۴۷ تحت عنوان: مجلسی محدث و مجلسی محقق.

د- مجلات

۱۵۵- سید محمد جواد مهری، پاسدار اسلام، ش ۱۸ و ۱۹ (خرداد و تیر ۱۳۶۲)

۱۵۶- الثقافة الاسلامیة، دمشق، ش ۲۳، ص ۲۵۶.

۱۵۷- حوزه، س دوم، ش ۵، ص ۷۶ و ۷۷.

۱۵۸- سالنامه پارس، سال ۱۳۲۳.

۱۵۹- سپاسگزاری از مردم، نشریه سازمان اوقاف اصفهان.

۱۶۰- «مجلسی از دیدگاه مستشرقان و ایران شناسان»، سید ابراهیم سید علوی، کیهان اندیشه، ش ۳۱ (مرداد و شهریور ۱۳۶۹)، ص ۷۴-۸۶. بقیه در صفحه ۱۸۸

۱۱- رک: معجم مؤلفی الشیعه، ص ۳۹۴.

مجله نور علم، دوره چهارم، شماره سوم